

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ELEMENTAR CONFESIONAL GRECO-CATOLIC. FONDURI ȘCOLARE HAȚEGANE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Camelia Elena Vulea

Zonă a controverselor și a contrastelor din multe puncte de vedere, bogat, dar și sărac, Hațegul nu a fost ocolit de asperități nici în ceea ce a privit dotarea școlilor cu mijloacele necesare subzistenței. Tocmai de aceea, un astfel de subiect ni s-a părut extrem de interesant din punctul de vedere al evoluției școlare a zonei menționate. Sub acest titlu ne propunem o scurtă inventariere a bunurilor mobile și imobile care formau averea școlilor confesionale greco-catolice hațegane, în a doua jumătate a secolului XIX, precum și a modalităților de obținere și de administrare a acestora. Trebuie precizat că pentru investigarea acestei problematici dispunem de numeroase inventare realizate cu ocazia vizitelor canonice sau la instalarea pe post a învățătorilor, de acte de donații, dar și de contracte de vânzare-cumpărare sau de arendare a avutului funciar.

Ideea unui *fond școlar* a apărut ca urmare a dificultăților întâmpinate în susținerea materială a școlilor. Deși, dispoziția gubernială din 19 aprilie 1850¹ enunța obligativitatea autorităților politice: juzi comunali, comisari cercuali, guvernii de a se îngriji de necesitățile materiale ale școlilor, acest lucru nu s-a întâmplat, cel puțin nu în privința școlilor românești. Prin urmare această povară a căzut în seama confesiunilor, mai precis a comunităților sătești deja împovărate cu o serie de alte sarcini. În condițiile în care Biserica nu putea depăși stadiul oferirii unui simplu patronaj spiritual și nicidecum material, această idee era concepută în așa fel încât să sprijine cauza școlară.

Încercările de constituire a unui fond școlar prin obținerea unor surse de venituri consistente a debutat încă din deceniul cinci, în paralel cu demersurile pentru înființarea primelor instituții școlare elementare din Țara Hațegului. Ideea fusese lansată, la nivelul întregii Transilvanii, de Ioan Maior² care o prezenta ca pe o cale de remediere a situației dezastruoase a școlii românești. Cel care a îndemnat comunitățile să doneze părți din pădurea sau pășunea comunală a fost, ca și în alte cazuri, vicarul Ștefan Moldovan. Textul³ primei inspecții canonice reține inexistența vreunui pământ cu destinație școlară în condițiile absenței totale a școlilor, dar semnaleză voința comunităților de a dona mici terenuri și de a contribui la plata dascălului. Consecință a demersurilor sale, anul 1877 a înregistrat semnarea actului

¹Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Cluj, 1994, p. 15-16.

²Idem, *Politică și educație la românii din Transilvania în epoca liberalismului austriac (1860-1867)*, în *AIJ Cluj Napoca*, XXX, 1990-1991, p. 78.

³Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului (1852-1885)*, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 83-332.

de fondare a unui fond școlar al districtului Hațeg, în valoare inițială de 1000 fl., pus sub directă administrare a Capitlului și inspecția Ordinariatului⁴. Cu această ocazie se preciza faptul că doar jumătate din dobândă va fi întrebuințată, restul fiind destinată sporirii fondului.

Anii neoabsolutismului și ai liberalismului au înregistrat, cu precădere, angajamentul satelor de a ceda, încă din 1859, spre scop școlar dobânda împrumutului de stat⁵, venitul celor trei luni de cârciumărit sau venitul dreptului de pășunat al foștilor iobagi. Odată stabilită destinația, aceste surse de câștiguri au rămas permanent în folosința școlii. De asemenea, s-au constituit așa-numitele magazine de bucate⁶, iar mici daruri veneau și din partea populației. Astfel, în Râu Alb, familia Badia a donat un teren în scopul edificării pe el a imobilului școlar. Suportul material oferit școlii de colectivitățile românești din Țara Hațegului a constituit un element esențial care a permis acestor instituții să funcționeze în tot segmentul temporal vizat. Acest sprijin era absolut necesar în condițiile în care legea din 1868 nu angaja statul în susținerea școlilor populare confesionale, iar atunci când o făcea – prin normele din 1893, 1907 – cerințele impuse erau împovărătoare, amenințându-le însăși esența și existența. Astfel că funcționarea școlii s-a aflat într-o puternică relație de determinare cu capacitatea economică a comunităților românești.

Chestiune de maximă importanță pentru viitorul școlii românești, alcătuirea unui fond școlar care să furnizeze baza financiară a stat și în atenția dezbaterilor sinodale. Astfel, la sinodul vicarial convocat în 3 aprilie 1876, printre problemele de pe ordinea de zi s-a aflat, alături de aspectele bisericești, și cea a școlii. Cu această ocazie, vicarul Benjamin Densușianu⁷ sublinia că „*Avem datoria a spune poporului nostru cele ce îi trebuiesc la prosperarea și progresul lui în binele lui sufletesc și trupesc, a-l lumina cu toate mijloacele și a-l îndemna la crearea resurselor recerute pentru bunăstarea bisericii și a școlii*”.

Una dintre cele mai importante surse de câștiguri a fost reprezentată de dobânda împrumutului de stat. Demersurile îndreptate înspre autoritățile civile superioare pentru considerarea acestor sume ca parte a unui fond școlar au debutat din 1856 și s-au finalizat cu decretul gubernial din 24 aprilie 1868⁸ care admitea destinația școlară a banilor. Acțiunea pe lângă locotenentă, gubern și chiar împărat a fost serios gândită și organizată. Cererilor formulate în acest sens li s-a dat greutate prin semnarea lor de către toți preoții districtului. Acțiunea a avut o valoare simbolică deosebită demonstrând că aceasta este dorința întregului popor și nu doar a unor indivizi izolați. Atunci, vicarul Șt. Moldovan convoca un sinod⁹ la

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Hunedoara-Deva (DJANHD), fond Vicariatul greco-catolic al Hațegului, 1/1876 f. 15-16; 2/1879 f. 98-100; 2/1880 f. 50-51.

⁵ Ibidem, 2/1859 f. 7-8, 9-11; 2/1878 f. 168-169.

⁶ Ibidem, 1/1902 f. 65.

⁷ Ibidem, 1/1876 f. 15-18., 1/1876 f. 15-18.

⁸ Ibidem, 2/1882 f. 127-133.

⁹ Arhivele Episcopiei Române Unite Lugoj, fond Episcopia Episcopia greco-catolică Lugoj, pachet doc. Ep. Lugoj 1856 nr. 1-300, f. n.

care au participat preoții și câte un mirean din fiecare comună și care a supus dezbaterii și aprobării tocmai această doleanță. Lansarea acestui împrumut, anunțată prin circular¹⁰, a fost expresia politicii greșite¹¹ de împrumuturi a statului care a ajuns, la mijlocul anilor '50, într-o criză financiară tot mai gravă. Patenta imperială care anunța împrumutul de stat a fost emisă la 26 iunie 1854¹², prin decrete ulterioare fiind clarificat modul de subscriere și de recuperare a sumelor investite. Acesta era cel de-al doilea împrumut, primul fiind lansat în 1851 prin rescriptul ministerului de finanțe din 1 septembrie 1851¹³. Perioada de subscriere foarte scurtă, între 6-21 septembrie, era dovada crizei care marca economia imperiului.

Urma ca și constanță a sumelor intrate în bugetul școlii *veniturile celor trei luni de cârciumărit* câștigat de foștii iobagi, considerat a fi „un mijloc puternic și sigur spre a ajutama prosperarea școlilor confesionale și chiar a le susține”¹⁴. Donarea acestuia scopului școlar era clar precizată și în „documentele de dotațiune”¹⁵ încheiate cu prilejul înființării unei școli și reafirmată în protocoalele vizitațiilor canonice¹⁶ vicariale și episcopale. Un raport¹⁷ vicarial din anul 1882 înregistra folosirea acestuia pe seama școlii în toate cele zece comune în care exista un institut popular confesional, dar și în satele afiliate. Se adăugau între 50-100 fl. din *arendarea* unui alt drept al foștilor iobagi, cel al *pășunatului*¹⁸, apoi din *încasarea*¹⁹, deși mereu defectuoasă, a *pedepselor și dispenselor școlare*, mici *subvenții* de la despărțământul Astra²⁰, dobânzile unor împrumuturi date sătenilor, închirierea unor clădiri școlare²¹, precum și dobânzi și dividende după acțiunile cumpărate la băncile românești²². În unele comune, ca de exemplu în Subcetate²³, ocazional, se dona și venitul din arenda pescuitului, în valoare de 40 fl. Însă, fără îndoială cea mai mare parte a cheltuielilor școlare era acoperită prin *repartiția*²⁴

¹⁰ DJANHD, fond Protopopiatul greco-catolic Lupeni, 1/1854 f. 39.

¹¹ Erich Zöllner, Istoria Austriei, București, 1997, vol. II, p. 496.

¹² Perioada de subscriere anunțată era una extrem de scurtă, dovadă a crizei acute cu care se confrunta economia statului. Suma minimă era de 95 fl., depunătorul primind în schimb o obligație de 100 fl. Obligațiile erau nominale iar dobânda urma să se plătească de două ori pe an, la 1 ianuarie și 1 iulie. – vezi Rodica Sofronie, Cu privire la împrumutul de stat din 1854 ca formă de exploatare a maselor, în AII Cluj, 1973, nr. XVI, p. 419.

¹³ Foaia legilor provinciale și a guvernului pentru țara de coroană Transilvania, Viena, 1851, p. 524-527.

¹⁴ Gazeta Transilvaniei, an 38, nr. 46, 8 iulie 1875, p. 3.

¹⁵ DJANHD, fond cit., 2/1879 f. 204-205; 2/1885 f. 36; 2/1886 f. 43-45; 2/1887 f. 17-18, 21-22, 30; Idem, fond Protopopiatul ... Lupeni, 2/1868 f. 50..

¹⁶ Idem, fond Vicariatul ..., 4/1887 f. 1-2.

¹⁷ Ibidem, 2/1882 f. 127-133.

¹⁸ Ibidem, 2/1887 f. 48; 2/1899 f. 365; 2/1902 f. 165; 2/1903 f. 120, 357; 2/1904 f. 53, 58-59; 2/1907 f. 55-56, 57-62, 215, 216, 217-218.

¹⁹ Ibidem, 2/1903 f. 281; 2/1904 f. 101-102, 113.

²⁰ Ibidem, 2/1903 f. 297^r.

²¹ Ibidem, 2/1905 f. 25^r.

²² Ibidem, 6/1910 f. 179, 180-181, 182, 183-184.

²³ Ibidem, 2/1881 f. 22.

²⁴ Ibidem, 2/1887 f. 43, 45, 47; 2/1898 f. 16-18; 2/1899 f. 69-70; 2/1909 f. 338-339; 2/1901 f. 27-30; 2/1902 f. 172-173; 2/1903 f. 258; 2/1904 f. 41; 2/1905 f. 240-241; 2/1906 f. 231-232, 275-276; 1/1907 f. 50-51, 52-54; 2/1907 f. 219-222, 223-224, 225-226; 2/1909 f. 313-314.

asupra credincioșilor – așa-numitul cult școlar – întocmită de senatele școlare, adunându-se astfel până la 700 de coroane. Această modalitate era și cea mai dificilă datorită procedurii greoaie, antistiile întâmpinând greutăți sau manifestând indiferență în colectarea sumelor de la populație. Preoții și învățătorii au acuzat²⁵ în repetate rânduri neglijența voită a oficialilor care nu erau constrânși de nici o prevedere legală să se achite cu bine de această sarcină. Aceste plângeri ajungeau, uneori, până la comitetul administrativ²⁶ căruia i se solicita „disciplinarea” artistiei comunale.

Acestor venituri, li se mai adăugau diferite *fundatii* lăsate de foștii vicari ai Hațegului în beneficiul școlilor de aici. Scopul și modul de folosire al acestora era stabilit de către fondator. În general statutul acestor fundatii prevedea că se întrebuințează doar dobânzile obținute și nu tot fondul. După dorința fondatorului, sumele erau destinate achiziționării de rechizite, reamenajării edificiilor sau pentru plata dascălilor. În ultima categorie se înscria „*Fundațiunea de stipendii a prepositului capitular Petru Pop*”²⁷. Deși, inițial, din banii depuși la Casa Centrală diecezană urmau să se ofere unele stipendii pentru fii învățătorilor-cantori care doreau să continue studiile, din acest fond, anual, dascălii primeau 12 fl. În 1912 fondul ajunsese de la 1000 coroane la suma de 9375,68²⁸.

Acțiunea de formare a unei averi imobile consistente s-a lansat cu vigoare abia după 1868 și poate fi pusă în strânsă legătură cu programul inaugurat la nivelul diecezei, de sprijinire a școlilor confesionale. Aflată inițial sub administrarea curatoratului bisericesc, averea școlii trece din deceniul șapte în administrarea senatelor școlare. Sumele rezultate din exploatarea acestor pământuri au fost folosite fie de către învățător ca parte a remunerației cuvenite, fie în beneficiul școlii mai ales atunci când se resimțea nevoia unor mici ajustări ale edificiului. O corectă valorificare a lor a permis senatelor școlare să deschidă mici conturi la diferite bănci românești, iar dobânda obținută să fie folosită în interesul școlii. Din aceste mici venituri, care cumulate formau sume consistente, și de până la 3000 florini, se acopereau cheltuielile școlare²⁹ cuprinse în rațiunile anuale, de la

²⁵ Ibidem, 2/1899 f. 188; 2/1902 f. 121; 6/1902 f. 3; 2/1903 f. 99-100, 115; 2/1904 f. 176, 261¹; 2/1906 f. 319; 2/1907 f. 129, 130, 148, 193, 194, 198; 2/1908 f. 445; 2/1913 f. 110-111; 2/1916 f. 18²; 2/1917 f. 30.

²⁶ Ibidem, 2/1904 f. 215; 2/1907 f. 154-155; 2/1910 f. 366.

²⁷ Ibidem, 6/1910 f. 94.

²⁸ Idem, fond Parohia greco-catolică Baru Mare, 1/1912 f. 17^v; Idem, fond Parohia greco-catolică Clopotiva, 1/1912 f. 17^v – vezi raportul despre starea fondurilor și fundațiilor prezentat la consistoriul plenar din 15-16 aprilie 1912; Iacob Radu, Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului, Lugoj, 1913, p. 129.

²⁹ DJANHD, fond Vicariatul ..., 2/1860 f. 4-5; 2/1879 f. 204; 2/1887 f. 41; 2/1898 f. 99-102; 2/1899 f. 208; 3/1899 f. 31-34; 2/1902 f. 144-145, 174, 178; 2/1903 f. 266, 275, 289, 304-305, 307, 316, 348-349, 459, 494; 2/1904 f. 51-52, 65, 67-68, 70-71, 110-111; 2/1905 f. 181-182, 205-206, 209-210, 222-223, 232-233 352-356, 372-373, 382-383, 384-387, 421-422, 423-424; 2/1906 f. 35-36, 37-38, 39-40, 43-44, 47-48, 51-52, 55-56, 224-225, 241-242, 245-246, 247-248, 250-255, 256-257, 259-260, 261-262, 296-299, 303-304; 2/1907 f. 1-2, 3-16, 17-18, 19-35, 36-37, 38-39, 40-49, 63-64, 65-66, 74-75, 76-78, 227, 228-229, 240-241, 251-254, 255-256, 257-258; 2/1908 f. 307, 308-309,

plata impozitelor datorate statului, a salariului și chiriei locuinței pentru dascăl, a lemnului pentru școală, a taxelor la Reuniunea învățătorilor și fondul de pensii, achitarea asigurării clădirilor contra incendiilor până la cumpărarea de rechizite și premii pentru elevi. Resursele financiare astfel obținute au mai fost direcționate înspre asigurarea diurnei³⁰ vicarului cu ocazia examenelor școlare, plata meșterilor și a materialelor achiziționate în vederea reparațiilor de la edificiul școlii. Bilanțul anual final releva întotdeauna existența unui deficit bugetar mai mare sau mai mic. Împrejurările în care, atunci când s-a tras linie a mai rămas în casa școlii o sumă oarecare de bani erau extrem de rare. Cu o situație de genul acesta s-a „confruntat” senatul școlar din Totești. Ședința de analiză a rapoartelor de cheltuieli de pe anul 1886-1887³¹ a relevat că din venitul școlii de 3794,05 florini s-au folosit 3494,54 fl., ceea ce însemna un excedent bugetar de 259,51 fl.

Deloc neglijabile erau veniturile obținute din exploatarea, arendarea³² sau chiar vânzarea³³ posesiunii funciare a școlii. Constituită în urma comasărilor³⁴, prin vânzare-cumpărare sau prin donații³⁵ din partea credincioșilor, preoților sau a proprietarilor locali, această avere imobilă (Anexa XXX) era formată din pământ arabil, pășune sau pădure și era destinată uzului școlii ori al dascălului. Pentru o mai bună administrare era împărțită în două categorii: fond școlar intern și fond școlar extern. Primul fond reprezenta curtea și grădina aflate în imediata apropiere a școlii și date în folosința dascălului, iar al doilea era alcătuit din suprafețe mai mari de pământ situate în afara comunei. Deși de cele mai multe ori dimensiunile lor pot impresiona la o simplă enumerare, trebuie avută în vedere calitatea lor în condițiile în care erau situate în zone muntoase. Adeseori fondul extern era greu accesibil și, prin urmare, imposibil de valorificat motiv pentru care soluția adoptată era arendarea acestora păstorilor locali. Astfel, încă din deceniul opt, școlile din Ștei și Vălioara – arondată la Ciula – erau proprietare a câte 10 iugăre de pădure nefolosite, iar în Lunca Cernei școala deținea 92 iugăre pădure pe lângă intravilan și grădină. Aici, bunurile s-au divizat după înființarea a două școli, una în Lunca Cernei de Sus și cealaltă în Lunca Cernei de Jos. Asocierea celor două Fărcădine și a filiilor a fost benefică școlii care a dispus de 2 ½ iugăre de pământ arabil, intravilan și o livadă de 800 st., cărora li s-a adăugat, în urma comasării din 1873 încă 8 iugăre de arabil și fânaș. Arendarea acestora a adus în 1902 la bugetul școlii suma de 4191,38 coroane³⁶, liberă de orice sarcină și care se putea întrebuința pentru dotarea școlii. O avere imobilă relativ mare exista și în Totești. Cea mai

310-311, 336, 337-344, 344-345, 414-415; 2/1909 f. 384-385; 2/1910 f. 279-280, 286-287; 2/1912 f. 115, 116, 117, 130

³⁰ Ibidem, 5/1868 f. 5, 6, 7-8.

³¹ Ibidem, 3/1892 f. 1-2.

³² Ibidem, 2/1902 f. 179; 2/1903 f. 251; 4/1912 f. 10.

³³ Ibidem, 3/1902 f. 34-35; 4/1902 f. 38.

³⁴ Ibidem, 4/1890 f. 22-21.

³⁵ Ibidem, 3/1900 f. 117; 3/1901 f. 58.

³⁶ Ibidem, 2/1902 f. 374.

mare suprafață de pădure școlară era în Subcetate și Balomir. Dimensiunile mari au făcut ca din cele 29 iugăre 368 st. să se dea spre folosința învățătorului aproape jumătate, adică 13 iugăre.

Cu un capital funduar redus a pornit la drum noua școală din Cârnești care, în anul 1880, nu avea decât intravilanul pe care se zidea imobilul și o mică grădină. Printre cele mai sărace școli era și cea din Răchitova cu un mic extravilan, clădirea fiind ridicată pe intravilanul bisericii, precum și cea din Totești. O situație paradoxală se întâlnea în Paroș - Peștera³⁷ unde, în anul 1888, deși nu exista școală, comunitatea a donat spre acest scop o pădure. Însă veniturile obținute din exploatarea acesteia nu erau suficiente pentru construirea unui imobil astfel încât terenul a fost folosit în interesul școlii vecine, frecventate de copiii satului.

Asupra averilor mobile și imobile a școlilor, senatele școlare aveau obligația, prin intermediul unui curator ales dintre membrii, să țină o evidență clară și să informeze Ordinariatul cu privire la modul de manipulare, veniturile obținute și destinația lor. Nici o decizie referitoare la realizarea unor investiții nu avea aplicabilitate dacă nu primea girul forului episcopesc. Acesta aproba contractele³⁸ de vânzare-cumpărare, de arendare, modul de investire a banilor în vederea sporirii fondului inițial și veghea ca bunurile să fie întabulate pe seama comunei bisericești. Date suplimentare erau solicitate în cazul în care comuna, din motive diferite, își manifesta intenția înstrăinării unei părți a averii școlare. Senatul și comuna erau chestionate mai ales cu privire la motivația unei atari decizii, avizând cererea în condițiile în care tranzacția era imperios necesară pentru existența școlii: reamenajarea sau edificarea unui nou imobil, achiziționarea de rechizite. Fondul astfel constituit avea ca destinație exclusivă ajutorarea școlii. Ca urmare, cererea întâmpina un refuz categoric dacă scopul era plata competențelor salariale învățătorului, a taxelor și impozitelor ce reveneau școlii, comuna fiind îndemnată să găsească alte surse pentru acest scop.

Concluzionând, documentele surprind, chiar și acolo unde școala deținea suprafețe mari de pământ, lipsa calității acestora. Pentru obținerea unor venituri, senatele erau nevoite să arendeze pentru o sumă oarecare dreptul de exploatare. Completate cu mici sume provenite din celelalte surse s-a reușit, la un moment dat, realizarea unor mici investiții prin achiziționarea de acțiuni bancare pe care comunitatea se putea baza atunci când erau necesare unele investiții. Puse în fața necesităților de raliere la spiritul civilizator al epocii, comunitățile hațegane au avut puterea și disponibilitatea pentru înlăturarea majorității defectelor și încadrarea învățământului hațegan direcțiilor generale.

³⁷ Ibidem, 2/1888 f. 20.

³⁸ Ibidem, 4/1902 f. 30.

ELEMENTARY CONFESIONAL GRECO-CATHOLIC EDUCATION. SCHOOL FUNDS IN HAȚEG IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract

Considered as an area of controversy and contrasts from many points of view, rich but also poor, Hațeg was not avoided by roughness in what concerns the endowing of schools with the necessary devices. That's why , such a subject seemed very interesting, concerning the school evolution in the mentioned area. Under this title, we want to achieve a brief inventory of the mobile and immobile goods in which consisted the wealth of Greco-Catholic Confessional Schools from Hațeg's area, in the second half of the 19th century, also dealing with their acquiring and administration. We should mention that in order to investigate this problem we have as a background several inventories made with the occasion of the canonic visits or the teacher's settling, donations, and also contracts of sale-purchasing or leasing of the land.